

ÖB som högste lobbyist

av redaktör Olof Santesson

Magnus Hjort: "Nationens livsfråga" – Propaganda och upplysning i försvarets tjänst 1944-1963, Santérus förlag, Tallinn 2004.

Sakkunskapen fanns hos militären, och den måste absolut nå ut till allmänheten. Nej, i Grå huset intrigerade man mot regeringen. Det är två synsätt hämtade från det kalla krigets första tid, när kampen ännu stod kring en substantiell svensk krigsmakt på beredskapens grund.

Över en av stridbara herrar präglad period, som i våra dagars krympta militärtillvaro ter sig besynnerligt avlägsen, har Magnus Hjort med *Nationens livsfråga* spritt delvis nytt ljus. Sin avhandling i ämnet historia försvarade han vid en disputation hösten 2004 med akademiledamoten, professor Kent Zetterberg vid Försvarshögskolan, som opponent.

Författaren utgår från ett antal frågor, av vilka de viktigaste gäller sådant som hur en opinion väcks och formuleras. Vem styr den försvarspolitiska agendan? I vilken mån utövar regeringen kontroll och inflytande? Över vilka metoder förfogar militärledningen?

Det gällde efter krigsslutet att staka ut re-

lationerna mellan de politiska organen och förvaltningen, d v s den civila kontrollen över försvaret. Avhandlingen konstrueras utifrån vad Hjort kallar kontroll-autonomiproblemet, i sin renodlade form således två idealtyper.

Författaren tar avstamp i 1944-1945 års upplysningsutredning, i vilken utredarna försökte få ett fast grepp om privata organisationer, samtidigt som dåvarande överbefälhavaren Helge Jung försökte, men misslyckades, att centralisera all informationsverksamhet inom försvaret. Men det var heller inte tal om att statsmakterna borde kontrollera eller styra den militära förvaltningens utåtriktade verksamhet.

Det vetenskapliga angreppssättet i avhandlingen kommer fram i ett antal fallstudier, gällande bl a femtioalets kamp mot spioneri, sabotage och "femte kolonnen", i vilken Centralkommittén Folk och Försvar hade en aktiv roll; debatten kring en svensk atombomb; och litet vid sidan militärmyndigheternas strävan att bli kvitt Försvarsfrämjandet med dess naziststäm-

pel. Utifrån recensentens egocentriska intressesfär diskuteras dock här endast bokens avgjort tyngsta studie med rubriken ”ÖB Jung, försvarsstaben och försvarspropagandan 1944-1951”.

De grundläggande frågeställningarna känns igen även i vår blekare tid. I en viljornas kraftmätning rör det sig på den ena sidan om militära anspråk på att bäst hantera Sveriges militära säkerhet, inklusive redan tidigt yrkanden på en klar, öppen och förberedd anknytning till väst, detta som en nationell överlevande fråga. På den andra står en regering som slår vakt om alliansfriheten och neutralitetspolitiken och ser försvaret som en budgetpost bland andra. Och Jungs tid som ÖB framstår enligt författaren som ”den militära propagandans glansdagar”.

Låt oss som en början ta avsikten våren 1946 hos Jung och en annan stark man, Carl August Ehrensvärd, först försvarsstabschef och senare arméchef, att komma åt vad de såg som beredskapsårens alltför tyskvänliga högre officerare. Två aktiva officerare ville man avskeda. Den ene var militärbefälhavaren i Boden, generalmajor Nils Rosenblad, som hade avslöjats inneha aktier i den pronazistiska tidningen *Dagsposten*. Den andre var chefen för lantförsvarets kommandoexpedition, generalmajor Henry Kellgren. Dessutom önskade man förhindra att den tidigare överbefälhavaren, general Olof Thörnell, skulle leda den sammanställning över beredskapen som kallas *Beredskapsverket*.

Det lyckades Jung/Ehrensvärd att genom bl a lobbyverksamhet hos kung Gustaf V,

tvunga Rosenblad i disponibilitet. I fallet Kellgren anser sig Hjort kunna sprida nytt ljus över en famös artikel i den brittiska tidskriften *Reynolds News* med avslöjade hemliga underrättelseuppgifter som gjorde gällande att Kellgren hade gått tyskarnas ärenden.

Militärledningen hade inget direkt med saken att göra, den som läckt tycks ha varit en överste i reserven som hyste agg till Kellgren. Regeringen uppfattade att trycket mot Kellgren också riktades mot det egna fögderiet under krigsåren. Med en vitbok slog man vakt om Kellgrens rykte, och ganska snart upphörde slutligen försöken att mota bort Thörnell. Det var ingen särskilt lyckad början för Jung/Ehrensvärd.

Som en mer central uppgift såg Jung att hindra nedskärningar i försvaret efter krigsårens upprustning. Medlet blev framför allt förstärkning av försvarsstabens upplysnings- och propagandaverksamhet. Nyttiga verktyg var Olof Sundell, som 1947 blev direktör för TT, och andra högre officerare med befattningar i organisationer som Riksförbundet för Sveriges försvar och Centralkommittén Folk och Försvar. En nyckelman i formuleringen av budskap var stabsredaktören Ejnar Fors Bergström, städse kallad med det lätt egendomliga namnet ”Hosiannah”.

I fråga om ÖB:s eget försvarsförslag, *ÖB 47*, har tidigare forskning uppehållit sig vid doktrininnehållet; Hjort ser det kanske framför allt som ett exempel på opinionsbildning. Stark försenad utkom så 1949 som en fritt skriven uppföljare boken *För*

Nordens frihet. Vad som i praktiken var ett led i en informell försvarspropaganda hade skrivits av överstelöjtnant Malcolm Murray och kapten Stig Löfgren, båda tillhörande den grupp inom försvarsstaben som av en kollega döptes till ”välfärdsutskottet”.

Själv framträdde Jung med ett på sin tid ryktbart tal i Lund i november 1949, som tycktes ställa kontroll-autonomiproblemet på sin spets. Anförandet, ”Frihetens värde och frihetens pris”, var inget den militära sakkunskapens frontalangrepp mot regeringen. Men det bröt mot dennas optimistiska omvärldstolkning med en mörk bild av Sveriges möjligheter att ensamt försvara sig mot ett sovjetiskt angrepp; det enda som kunde hota landet.

Regeringen, som samma dag hade förlängt Jungs ÖB-förordnande med ett år, var besvärad. Statsminister Tage Erlander såg Lundatalet som ett intrång på politikens område, han oroade sig främst inrikespolitiskt för försvarsnegativa effekter på socialdemokratin. Allan Voug, försvarsministern, visste inte först hur han skulle ställa sig men ilsknade snart till och talade om militärens ”föråldrade bilder av tredje världskriget”. Som utrikesminister tog Östen Undén fasta på eventuella utrikespolitiska effekter och gick, sin vana trogen, till motangrepp med en ledare (anonym som brukligt) i den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden*.

Inom regeringen fick man också underhandsbesked om en annan artikel i tidskriften, med utfall mot Jung och skriven av signaturen ”Strategos” som en gång

tidigare hade framträtt i samma forum. Vem denne var avslöjas i Hjorts avhandling av dåvarande *Tiden*-redaktören Kaj Björk. Signaturen var Rosenblad, som på detta sätt kunde ge igen för Jungs kampanj mot honom. Han uppges nu ha introducerats i tidskriften av en av recensentens föregångare, *Dagens Nyheters* dåvarande utrikesredaktör Johannes Wickman, som i sin tur ville avreagera sig mot chefredaktören Herbert Tingstens NATO-linje. Den liberale Wickman som Rosenblads beskyddare – det tar emot. Men så kunde det gå till!

Flera av regeringens ministrar tyckte att Strategos artikel ”inte kunde skada”: ÖB hade gått för långt. Intressant i avhandlingsperspektivet är ändå hur Erlander undvek att föra upp kontrollfrågan till en politiskt känslig nivå. I riksdagen gled han undan med att det inte fanns några sakliga motsättningar mellan regeringen och ÖB och tonade ned sin kritik till att ÖB hade varit ”otydlig”. Att notera är att Ehrensvärd intog distans till Lundatalet, och försvarstabschefen Nils Swedlund tyckte att det borde ha ”omarbetats eller ej hållits”.

För Jung var det en pressande tid. Regeringen ville att han skulle kritiseras, och av Erlanders dagbok – denna nya superkälla – framgår att man hade kontakter med socialdemokratiska chefredaktörer inför deras skrivelser i ärendet. Och Undén hade som vanligt pennan i sin hand, behövdes det skrev han ledarstick i regeringsorganet *Morgontidningen*, ofta med beröm av sin egen politik; här gick det snabbare än i *Tiden*. Det hedrar knappast Erlander att han

kallar Undéns ledarkommentarer för ”små konstverk”, närmast ”inom nöjesdetaljen”. Serios är iakttagelsen i varje fall inte.

Att det var Undén själv som ofta skrev stod inte klart förrän långt senare. Men massmedierna utnyttjades inte bara av politiker och deras meningsfränder utan även av bemyndigade officerare, som militära medarbetare/ledarskribenter.

Av Hjorts forskning framgår således att Stig Löfgren under arton månader skrev ett sextiotal ledare i *Svenska Dagbladet*. Det gör bortåt ett inslag per arbetsvecka; man undrar hur han hann med vid sidan av tjänsten. De första ledarna hyllade *ÖB 47*, d v s skribenten berömde en text som han själv i hög grad hade varit författare till i samarbete med ”Hosiannah”. Att *SvD* så obesvärat släppte fram militärer i egen sak kastar onekligen en skugga över den publicistiska integriteten hos Otto Järte, tidningens politiske redaktör vid den tiden.

Löfgrens ledare med stöd åt *ÖB* var påfallande fräna mot regeringen. Vougts förklarades i ledare efter ledare att vara ”omdömeslös”, ”klandervärd”, ”nonchalant mot både riksdag och försvarsledning”, driven av ”ansvarslös optimism” och präglad av ”lätt sinnig självbelåtenhet”. Arméperspektivet var tydligt när skribenten inför en proposition om flygvapnets förstärkning kallade regeringen ”fåkunnig” och ”ansvarslös” och rekommenderade en artikel i *Ny Militär Tidskrift* av Gilbert Murray och Claës Skoglund.

Hösten 1949, när Löfgren lämnade försvarsstaben, efterträddes han som medarbetare i *SvD* av Skoglund på order av

Ehrensverd. Skoglund berättar själv att han inte fann vare sig anledning eller möjlighet att protestera. (En så skrivglad officer måste ju ha funnit uppgiften spännande.)

Skoglund började litet försiktigt som medhjälpare till Otto Järte men kom så småningom att skriva egna ledare. Han fullföljde Löfgrens kurs, dock inte vad det gäller dennes plädering för en i fred förberedd samverkan med västmakterna. Angreppen mot Vougts mildrades något – tydligen på Järtets uppmaning.

En borgerlig trepartimotion i januari 1951 beskrevs som ”glädjande”. Statsministern uppmanades att tillmötesgå motionen och ge försvarsministern ”ett befogat misstroendevotum”. Här hoppar en nutida läsare förstås till, när det visar sig att den av Skoglund uppskattade motionen hade initierats och i utkast skrivits av honom själv. Detta är ju faktiskt inte annorlunda än när Undén i partipressen anonymt uppskattade sina egna insatser på det politiska fältet. Skulle det kunna gå till så idag, med den anspråksfulla självbild massmedierna har av sig själva som öppna och självständiga företrädare av läsekretsens/tittarnas/lyssnarnas ärenden?

Under eget namn, som ”*SvD*:s militära medarbetare”, recenserade Skoglund boken *Motstånd mot stormakt. Fakta kontra slagord i försvarsfrågan*, utgiven i juni 1950, som ett försök att åstadkomma större saktighet i försvarsfrågan med undvikande av ensidigt försvarsgrenstänkande. Det hette att de angivna författarna, en taktik- och en strategilärare vid Krigshögskolan, genom denna sin verksamhet hade haft

speciella förutsättningar för författaruppgiften. Särskilt lyftes fram bokens budskap att det skandinaviska basområdet var av strategiskt intresse för båda stormaktsblocken.

En officer skrev berömmande om några kollegers verk. Vad är det med det? Ja bara det, att de som författare angivna inte var upphovsmännen till *Motstånd mot stormakt*. Liksom *För Nordens frihet* var även den nya boken något av ett kollektivt arbete. Enligt Hjort framgår det av blivande arméchefen Curt Göranssons otryckta memoarer att de egentliga författarna var han själv och just Claës Skoglund. Som pådrivare och medhjälpare i den språkliga utformningen fungerade även gång Hosiannah.

Arméstabschefen Viking Tamm fann det dock olämpligt att de verkliga författarna lyste med sina namn. I stället fick de två KHS-officerarna ta på sig författarskapet, tydligen utan att i förväg ens ha läst boken. ÖB Jung tycks denna gång inte ha haft samma direkta inflytande över skrivandet som när det gällde *För Nordens frihet*.

Officerare gjorde som de beordrades till, under de dåtida förhållandena säkert övertygade om att de tjänade en god sak, "nationens livskraft", och att man inte alltid kunde vara nogräknad med medlen.

Efteråt har Claës Skoglund, flerfaldigt belönad för sitt enorma engagemang och skriftställarskap, i decennier uppträtt totalt sveklöst och under öppet visir.

Generöst har därtill ledamoten Skoglund, genom att ha ställt sina otryckta memoarer till Magnus Hjorts förfogande,

gett oss en inblick i hur det kunde gå till förr. Jag tror att han så här i efterhand också har en smula förståelse för hur recensenten av dennes avhandling, med mer än fyrtio år i journalistyrket, känner aningen av ett illamående. Hur legärt kunde inte sanningen i början av det kalla kriget hanteras och vilken ringa respekt hyste inte höga officerare för massmediernas uppgift i vakthållningen kring det skrivna ordet.

Regeringen kände igen sina militära vedersakare i pressen men kom sällan åt dem med regel- eller anslagsstyrning, organisationsförändringar eller informella kontakter. Man fick ofta nöja sig med att svara med samma mynt. Såväl Undéns artiklar i egen sak som åtskilligt av det från militärt håll emanerade materialet i massmedierna reser hur som helst allvarliga frågor om demokratiska spelregler, upphovsrätt och etiska förhållningssätt.

Av Hjorts avhandling får man ett klart intryck av det var just mot dagstidningarna i Stockholm som ÖB:s och försvarsstabens ansträngningar att placera ut medarbetare främst riktades. *Svenska Dagbladet* var mest pålitlig och lättast att nå inne på ledaravdelningen. *Dagens Nyheter* och *Expressens* intresse för flyget bekymrade lantmilitärerna i försvarsstaben och föranledde uppvaktningar hos såväl Tingsten som ur ägarkretsen Albert Bonnier jr. När det gällde ett angrepp mot försvarsledningen i *Aftonbladet* nöjde sig inte Jung med att Järte och Skoglund i *SvD* gick till motanfall under rubriken "Otillständigt!". Han ville anmäla saken till Pressens opinionsnämnd men blev avrådd.

Jung misstänkte att det var hans gamle nemesis Nils Rosenblad som låg bakom den förgrifliga artikeln, något som också finner stöd i dennes outgivna memoarer. Rosenblad stod i förbindelse med *Aftonbladets* politiske redaktör H K Rönnblom, mer känd kanske som deckarförfattare; faktiskt hittar vi sålunda ännu en liberal tidningsman i egendomligt sällskap. Uppgifter nådde även ÖB om att Rosenblad skulle ha stått bakom en motion 1950 av en känd socialdemokrat att avskaffa ÖB-ämbetet.

Författare Hjort nämner slutligen även boken *9 april*, författad av Olof Sundell, där denne framhöll hur utrikesledning och militärledning behövde samarbeta. Utrikesledningen måste ha ”en levande kunskap om de militära resurserna och om betingelserna för hur dessa skall kunna tas i bruk”; där har inte mycket hänt sedan dess. Militärledningen måste ”också ha ingående kännedom om villkoren och metoderna för utrikespolitiken”, där är det nog bättre, även om man i dag uttrycker sig litet annorlunda. Hur som helst, när boken presenterades trädde sedan andra delar av det militära propagandanätverket in på scenen.

Mer finns att säga om exempelvis Helge Jungs goda kontakter med näringslivet, för vilka det här inte finns plats. Var han då en framgångsrik lobbyist? Hjort anger att Jung lyckades ungefär lika många gånger som han misslyckades. Man anar att Swedlund, som överraskande blev efterträdaren i ÖB-rollen, förordades av regeringen därför att han dittills hade visat större försiktighet

Generalmajor Nils Rosenblad

utåt än Jung och Ehrensverd. Där kunde regeringen i alla fall utnyttja sin utnämningssmakt mot Försvarsmakten. En annan sak är att det inte dröjde särskilt länge innan även förhållandena Swedlund-regeringen stadigt började försämrats.

Vad Magnus Hjort har åstadkommit är något av en pionjärgärning på centrala gränssnitt mellan försvars- och riksledning. Vi skall inte haka upp oss på att han konsekvent talar om militär propaganda; författaren framhåller uttryckligt att begreppet inte används i nedsättande mening. Här finns under alla omständigheter ett rikt material att ösa ur.

En annan sak är att resultatet ger en delvis besvärande bild av militär lobbyism, som den var när den ännu gjorde skäl för namnet.

Kort kommentar till ”...militär lobbyism som den var när den ännu gjorde skäl för namnet”

av *generalmajor Claës Skoglund*

Visserligen hade militärledningens färgågor för antimilitarism, som efter första världskriget, ej besannats.

Men efter försvarspolitikens skärpning 1948 återupptogs redan 1949 dragkampen med socialpolitiken om de ekonomiska resurserna. Det gällde därför för ÖB med medhjälpare att genom saklig upplysning om säkerhetspolitik alla aspekter stå emot kraven på nedskärning av försvarsbudge-

ten (Wigforss). Det lyckades under 20 år.

Man jämför med den militära, föreskrivna informationstjänstens fullständiga misslyckande under de senaste 20 åren låt vara under annorlunda säkerhetspolitiskt läge. Såväl svenska folket som dess sk etablissemang saknar uppfattning om en snart fullföljd nedbrytning av Försvarsmakten.

Summary

The Supreme Commander as Chief Lobbyist

by *Senior Editor Olof Santesson*

The Doctoral Thesis under review here, *A question of National survival (Nationens livsfråga)* deals with relations between Sweden's national government and the armed forces as a government agency. The author, a young Swedish historian, refers to this as the control-autonomy-problem.

Rearmament during the years of World War II had given Sweden a fairly strong national defence, with an army of some ten infantry divisions and three, later six armoured brigades, all abolished in today's pitiful army remnant. The upshot was that the Supreme Commanders in those days tried to preserve the existing force structure by appealing to the public. At the same time they made an effort to influence private auxiliary organisations in the defence

sphere. On the other hand, the government of the day felt the need to counter military arguments and move resources over to civilian needs.

One practise on both sides was to work from positions within mass media. Both the foreign minister and officers, seconded from Defence Headquarters, wrote anonymous leading articles, the minister applauded his own propositions, and military men several times reviewed books they themselves had written but which were falsely attributed to other officers.

This reviewer, having for more than forty years himself been a journalist, feels a certain nausea over such blatant malpractice of the written word.